

VÁZLATOK A POSITIVISMUS TÖRTÉNELMÉBŐL.

— Második közlemény. —

II. Az orthodox positivizmus.

Litré-nél csöndesebb, de sokkal maradandóbb hatása volt az orthodox iskolának, mely szorosabban ragaszkodik a mesterhez.

Az orthodox iskola az egyes államok szerint különböző nemzeti csoportokra oszlik; ezek közül természetesen a francia lép előtérbe, melynek a mester egykori lakában (rue Monsieur-le-Prince 10.) van otthona. E francia csoporttal jelentőségre és színezetre nézve megegyezik az angol positivizmus. Ezekén kívül van még svéd, brazíliai és chilei csoport.

1877-ben néhány «legszigorúbb positivista» elvált Laffitte-től, mivel szerintük ez, mint Comte-nak az «emberiség főpapi méltóságában utódja», főleg az angol csoport befolyása következtében, sokban eltért Comte eredeti intézkedéseitől és rendeleteitől. Audiffrent és Sémérie orvosok Franciaországban és az egykori praedicator, Congreve, Angliában az orthodox iskolán belül is külön csoportot alapítottak. Ez irány legnyabb jelentőségre jutott Braziliában és Chileben.

A francia csoportnak Comte halála után (1857.) *P. Laffitte* a feje. (Directeur du positivisme.) *P. Laffitte* 1823-ban Béguey-ben, Gironde-ban született. 1839-ben Párisba ment, hogy a philosophiai cursus elvégzése után a mathe-

matikára adja magát. 1842-ben Comte fölolvasása a positiv philosophiáról, mint «fénytderítő villám hatott rá és határozott egész társadalmi hivatása fölött». Ez időtől fogva más bölcséleti művet nem olvasott, csak Comte munkáit. Hogy a positivista tanítóság és papság hivatására kellőleg előkészüljön, Comte tanácsára de Blainville-től biológiát, Segond, Ch. Robin és Cl. Bernard positivista tanároktól orvostant hallgatott és három éven át látogatta dr. Gendrin klinikáját a de la Pitié kórházban. A sociológiába Comte vezette be.

Annak daczára, hogy Pierre Laffitte-ről a mester, halálos ágyán, állítólag kedvezőtlenül nyilatkozott, Comte tanítványai mégis «egyelőre» Laffitte-ot választották — ennek hosszas vonakodása után — a «positivizmus directorává». Gruber is elismeri, hogy azóta Laffitte figyelemreméltó kitartással, odaadással és önzéstelenséggel teljesíté feladatát. Bár vagyontalan volt, de addig a positivistáktól mitsem fogadott el, míg erre megfelelő munkálataival jogos igényt nem szerzett. Szerényen élt matematikai leczkék adásából és összes fenmaradt szabad idejét ismereteinek gyarapítására és a «positivista egyház» vezetésére, nemkülönb a positivista propagandára fordította. A megerőltetett munka miatt jobbszemét elveszté, balszeme pedig annyira meggyengült, hogy írói tevékenységénél titkárra szorul. Szembeszállt éppúgy a munka nehézségeivel, mint a kezdet sikertelenségeivel, végre húsz évi szakadatlan munkával a kezdetben reázúduló gúny helyett a nyilvánosságban jelentőséget vívott ki magának.

Laffitte-ban nagy tudományán kívül különösen kiemelik rendkívül finom érzékét, kedélyének szeretetreméltó derült-ségét, lényegének egyszerűségét, talpig becsületességét, melyek a positivizmus vallási és politikai actiójában fontos tényezők. Föllépésében támadóival szemben lemond minden keserűségről. Különösen megnyerte a nők és a proletárok bizalmát. Bámulatos eruditióját, értelmes, világos előadását és tanítói

tevékenységét még a szigorúan orthodox ellenfelei is csodálattal említik; azonban szemére vetik, hogy mint nőtlen, az egyszerű positivista papságra sem méltó, mert Comte a «positivista papok» kötelességévé tette a házasságot, nagy fontosságot tulajdonítván az ember érzelmi, affectív oldalát képviselő nő befolyásának az erkölcsi életre. Azt állítják, hogy nélkülöz minden «vallási enthusiasmust». Szavaiban és cselekedeteiben nem láthatni a papot, a lelki vezért; a papi köntös erkölcsi zavarba hozza és zsenirozza.

Gruber szintén dicséri tanultságát, szorgalmát, de megjegyzi, hogy új eszméket hasztalanul keresünk nála és publicatióiban, előadásaiban csak arra szorítkozik, hogy Comte eszméit népszerűsítse és a korszellemhez jobban alkalmazza.

A francia csoport második nevezetes egyénisége *Fabien Magnin* asztalos (1810—1884.). A mester őt úgy tekinté, mint «a positivista proletariatus typusát». Sok természetes észszel volt megáldva; őt tartják a positivisták szem előtt, midőn a «pedantokratia» (professorzég) ellenében, egészen a mester tanainak értelmében azt hangoztatják, hogy «a nép közönséges emberei nemcsak magasabb, belső, erkölcsi értékkel, hanem sokkal nagyobb realis ismeretekkel is birhatnak, mint némely híres, tudós, szókkal és entitásokkal megtömött professor».

Irodalmilag is működött, több előadást tartott és több röpiratot írt a munkáskérdésről.

A nemzetgazdász *August Hadery* (1808—1884.) a positivista társadalmi rend «ipari patriciatusának typusa». A jezsuiták nevelték, majd mérnök, később St. Simonista és Fourierista lett, végre Comte-hoz csatlakozott. 1848-ban erősen hívén az új társadalmi rend felvirradását, 100.000 francnyi veszteséggel eladta értékpapirjait, hogy Comte tanácsára — ki különösen figyelmébe ajánlotta a háziállatokkal való szelíd bánásmódot — St.-Lothainban (Jura) a positivista alaptételek szerint igazgató első farm-ot létesítse. Igen szigorú életet élt, csak

a legnélkülözhetetlenebbekre szorítkozott, s betegeskedése daczára maga is fogta az ekét és boronát; elégtelen tőkéje miatt a legnagyobb nehézségekkel kellett küzdenie, míg végre az angol eredetű, positivista aristokrata Winstanley 250,000 franckal támogató, hogy a positivista mintagazdaságot szélesebb alapokra fektethesse. Új feladatára a «destinatio»-nak nevezett positivista szentség ünnepélyes fölvételével készült. E szentség föladása előtt azonban meg kellett esküdni, hogy a positivista iparpolitika alaptételeihez szigorúan fog ragaszkodni.¹

Hadery-nek nem volt szerencséje vállalatában; a tüzesetek tönkretévék és mivel kellően nem táplálkozott, általános elerőtlenedésben meghalt. Vagyonának maradványait a positivista cassára hagyta. Számos mezőgazdasági és politikai iratot hagyott hátra.

Robinet doctor, Comte háziorvosa és legmeghittebb barátja, kiváló vonzalommal viseltetett a mester iránt, kinek életéről és műveiről könyvet is írt. Családjában nagyon szeretett megfordulni a mester. Robinet neje is lelkes positivista volt; fia, Gábor. Páris későbbi községtanácsosa, ki sok szolgálatot tón a positivistáknak, gyermekkorában, 14. életévében fölvette az «initiation» (fölvatás) szentségét, s Comte meghagyására naponkint három positivista imádságot mondott,

¹ Ez alaptételek a következők: A tulajdonjog szükséges, de minden gazdaságnak socialis célzattal és hivatással kell bírnia. Nem az a fő, hogy kinek kezeiben van a birtok, hanem hogy miként használja föl e birtokot az emberiség javára. A birtokosnak sohasem szabad felednie, hogy a birtoknak csak kezelője az emberiség nevében, azért személyes föntartására bölcsek takarékoszággal csak a legszükségesebbeket használhatja, a tőke kamatait pedig jobbára a munkát teljesítő sorsának javítására és a munkaeszközök tőkélyesítésére kell fordítania. A birtokos köteles utódjául a legméltóbbat kijelölni és a születési öröklés helyére a sociokratikus öröklést kell tenni.

melyeket e szavakkal végzett: «La soumission est la base du perfectionnement».

Robinet a positivismus érdekében egész csapat munkát adott ki; legjellemzőbb a Comte szellemében szerkesztett felirat, melyet 1885-ben Bismarck herceghez, mint az afrikai conferentia elnökéhez intézett, a rabszolgakereskedés ellen.

Audiffrent doctorhoz intézte Comte a lelki betegségről írt theoriáját. A legszigorúbban készült A. a positivista papságra, mely tisztséghez tartozik az orvosi segélynyújtás is. A positivista papságnak ugyanis a lelkész, a professor és az orvos tulajdonságait kell magában egyesítenie. A positivismus papságát e philosophiai testület első sorban a polytechnikus és orvosi körökből véli toborzani és azért, hogy az orvosokat, mint «a sociokratikus papság előfutárjait» hivatásukra figyelmeztesse, Audiffrent megírta 1862-ben «Appel aux Médecins» című művét. 1877-ben elszakadt Laffitte igazgatóságától.

Gruber közli itt a positivista iskola többi orvosi műveit is.

Az 1890-ben meghalt *Lonchampt József*, váltóügynök, a «positivista jámborság» typusának tekinthető. Nagy buzgalommal működött közre a holtak positivista emlékünnepeinek behozatalában. Az imáról írt műve több kiadást ért, azonkívül népszerű előadásokban a népnek magyarázgatta a positivista katechismust.

A francia csoporthoz sorolja Gruber azon más nemzetiségű aristokratákat is, kik a positivista propaganda érdekében különös buzgalmat fejtettek ki és kik szorosan e csoporthoz ragaszkodtak. Ilyen de *Constant-Rebecque* Vilmos báró, magasabb hollandi tengerésztiszt (1806—1862.), ki különösen Német- és Olaszországban terjeszté a positivismust. A positivista segélyalap pénztárát gazdag ajándékokkal támogató. 1856-ban kiadta «Réflexions synthétiques sur la philosophie, la morale et la religion» e jelmonddal: Diis extinctis Deoque successit humanitas. 1860-ban egy értekezést

írt, Kempis Tamás «Krisztus követése» című munkájáról, melyből a theologiai és metaphysikai kifejezések lehántásával a positiv magvat igyekvék előtűntetni.

A hollandi király szárnysegéde, van *Limburg-Stirum* gróf (szül. 1807.), lefordította hollandi nyelvre a positivista katechismust. A hollandi positivisták több positiv szellemű munkát adtak ki.

Áttér ezután Gruber a francia csoport tevékenységére, melyet az *oktatás*, a *cultus* és a *politika terén* kifejtettek.

A positivista tevékenység célja: 1. a positivizmus elveinek megfelelő, minden osztály és mindkét nem számára egyaránt érvényes egyetemes, nevelési rendszer felállítása, mely a legegyszerűbb matematikai képzetektől fel a legmagasabb sociologiai és morális teoriáig mindent közöl és mely az erkölcstanban éri el koronáját; 2. e nevelési rendszer életbe léptetésével egyidejűleg, Nyugaton oly cultusnak, oly szertartásoknak és összefüggéseknek szervezése, melyek alkalmilag figyelmeztetnek socialis célunkra s arra, hogy másokért éljünk, a mit sokfelé szétszórt tényleges életünk gyakorta szem elől téveszt; 3. oly politikai directivák föllállítása, melyek képesek vezérlő csillagok gyanánt szerepelni socialis és politikai életünkben.

E hármassal feladat megoldása első sorban a positivista papság feladata, melynek képzésére a legnagyobb súlyt helyezi a positivizmus.

Az oktatás «a szellemi hatalomnak, a philosophiai corporationnak specialis és hivatásszerű functiója. A papság ez alapfeladata, a többi tevékenység alapja». Azért a francia csoport magát még így is nevezi: «*Société positiviste d'enseignement populaire supérieur*» (A magasabb népoktatást eszközölő positivista egyesület).

Az oktatás normalis eszköze az előszóval való tanítás, de nagy mértékben fölhasználják a sajtót is. E célra szolgál

két alap: a papság fõntartására szolgáló önkéntes adományok alapja (*subsidiè positiviste* vagy *sacerdotal*) és a *typographiai alap*. Comte intézkedései szerint mindenkinek, ki a pozitivismus általános elveit elismeri, elengedhetetlen társadalmi kötelessége mindkét alaphoz évenként legalább 3 fr. és 65 cent.-mel, vagyis napi egy cent.-mel hozzájárulni. 1888-ban a papi segélyalap 9207 fr. és 25 cent. volt. Alapítása óta (1848.) e segélypénztárba 1888-ig 308.475 franc folyt be.

A francia pozitivisták egyik legszorgalmasabban üzött tevékenységi iránya a rendszeres cursusok tartása. E tanfolyamokban a positivista philosophiát ismertetik. Így tartott Laffitte is systematikus előadásokat 1858. évtől kezdve. Előadásaiban Comte tanait és philosophiáját nemcsak magyarázgatta és terjeszté, hanem e philosophia egyes részeit, melyeket Comte inkább csak jelzett, a pozitivismus szellemében kifejtette, rendszeresítette és ez előadásait jobbra könyvekben ki is adta.

E tanfolyamok évről-évre lendületesebbek és 1888. év óta a *Collège de France* legnagyobb termében tartatnak meg, mely intézetnek Laffitte az egyik tanára. A közönség folyton növekvő érdeklődéssel, mintegy vallásos áhitattal kíséri e felolvasásokat. A «*République française*» dicséri «a hangosan gondolkodó», mély értelmű, csodálatos tanultságú előadónak egyszerű, megragadó előadásmódját. A párisi községtanács — mondja a «*Rép. fr.*» — azon eszmével foglalkozott, hogy magasabb népoktatási tanfolyamot, mintegy városi Sorbonne-t létesítsen. E tervhez megadta Laffitte az iniciatívát és iránta mindenkinek hálásnak kell lennie, ki azon meggyőződésben van, hogy a *philosophiai előadásokat nem kell pusztán a tanárjelöltekhez szóló cathedrara szorítani, hanem a népet is kell azokban részesíteni, hogy politikai hitvallásukra elveket és privátéletükre normákat meríthessenek azokból.*

A mozgékony francia csoport más intézményekkel is igyekezik propagandát csinálni. Comte műveiben és végrendeletében a positivismus terjesztésére két organisatiót állított föl: az inkább világi, practikus «*Société positiviste*»-t Magnin asztalossal az élén és az inkább papi, theoretikus «*Positive Comité*»-t az emberiség főpapjával az élén.

Az életben leginkább a positivista társaság fejtett ki Laffitte vezetése alatt rendkívüli tevékenységet. Tagjai apostoli buzgalommal, előadásokkal, conferentiákkal stbivel terjesztik fáradhatatlanul az új tanokat Párisban éppúgy, mint egész Franciaországban. Laffitte az ily irányú működéseket «a missiók rendszerének», «*l'apostolat positiviste*»-nek nevezi. «E positivista apostolkodásoknak — mondja Laffitte — az átmeneti korszakban és a positivista civilisatio előkészítését illetőleg, oly szerepet kell játszaniok, minőt játszottak a közép-korban a keresztény civilisatióra nézve a benzés-kolostorok.»

A «*Société positiviste*»-t más egyesületek is támogatják; ilyen a «*Cercle positiviste d'ouvriers*». Tagjai csak munkások (proletárok) lehetnek. 1885. évben megerősített alapszabályai szerint célja: 1. tagjait, minden őket érdeklő és a munkáskérdés terén feltűnő törekvésekről felvilágosítani; 2. a fölmerült kérdéseket positivista irányban eldönteni; 3. e megoldást minden módon, körözüvényekkel, röpiratokkal, falragaszokon, nyilvános fölszólításokkal, kérvényezésekkel, tanácskozások útján, hirlapi cikkekkel, a munkás-congressuson való felszólásokkal, összejövetelekkel stbivel kell érvényre juttatni.

E munkásegylet, bár csak 50 tagja van, de azért igen tevékeny. A socialis kérdés békés megoldására törekszik. Nem akarja eltörölni a tulajdonjogot, mint a communismus, hanem azt hirdeti, hogy a tulajdonjognak socialis hivatással kell bírnia. Mint minden embernek, úgy a tőkésnek is az emberiség nyilvános functionariusának kell magát tekintenie

és gazdagságát lelkiismeretesen a közjóra kell fordítania. Hirdetik továbbá azt, hogy a socialis reformot első sorban a nézeteknek és erkölcsöknek megváltoztatásával kell megkezdeni. E munkásegylet kebelében alakult 1879. évben «*Cercle des études sociales et professionnelles des cuissiniers de Paris*». A szakácsok Párisban jelentékeny szerepet játszanak és azért Laffitte nagy fontosságot tulajdonít e fiók-társaságnak, melynek jelszava: *Ordre et progrès. Rend és haladás.*

A legjelentékenyebb tevékenységet a positivista társaság a különböző helyeken összegyűlt munkás-congressusokon fejt ki.

A positivista munkástársaságnak van egy positivista kölcsönkönyvtára is, mely a Comte által megállapított könyvjegyzék könyveit tartalmazza.

Hasonló egyesületek Franciaország más városaiban is keletkeztek.

Laffitte többször kifejezte sajnálkozását, hogy eddig, főleg anyagi okok miatt, a positivista cultust rendszerezíteni nem lehetett; de mindent elkövetett e célra, és reményét fejezte ki, hogy «Franciaország republikánus kifejlődésével» nem sokára disponibilissé lesz valamely felekezeti templom, melyben a positivista cultus hajlékot fog találni. Laffitte kérte a köztársaságtól «a nagy emberek cultusának fejlesztése céljából» a pantheont, melynek rendeltetését e jelmondat fejezi ki: «*Aux grandes hommes L'Humanité reconnaissante.*»

A házi cultus magva Comte szerint abban áll, hogy a «méltó nők behatása folytán, kik az emberiség legjobb személyesítői, az ember affectiv, érzelmi oldala kifejlesztetik», — ezért a positivismus mostani apostolai is főleg a nők megnyerésére törekednek.

A positiv szentségek fölvétele nem gyakori, de midőn előfordul, ez ünnepélyesen történik.

Ünnepélyesen megülik az emberiség ünnepét, Comte

halálának évfordulóját stb. Az ünnepély fényét emelik a jobbára positivista művészek által készített zene és a költészet.

A positivista szertartások között jelentékenyebb a «mult sympathikus megünneplését» célzó búcsujárások». Minden igazi pozitivistának életében legalább egyszer Párisba kell zarándokolnia Comte sirjához és lakásához.

Az utolsó párisi világkiállítás alkalmából Comte halálának emlékünnepélyére a londoni és párisi pozitivisták a *Père Lachaise*-temetőben Comte, Magnin, Madame Robinet és Clotilde de Vaut sirjánál ünnepélyes beszédeket tartottak, majd Comte halottas házában (10 Monsieur-le-Prince) ajtótosságukat végezték el. Laffitte itt tartott ünnepei beszédének themája volt: A francia forradalom és a positivismus. E beszédben előadta Laffitte, hogy a positivismusnak kell az 1789-ben megindult korszakalkotó kifejlődés lényeges eredményeit megszilárdítania a theologismus és a metaphysikai philosophia teljes kizárásával, a mult utolsó romjának, a királyságnak végleges kiküszöbölésével.

Meglátogatják vasárnaponkint a nevezetesebb történeti helyeket, múzeumokat és nagy emberektől lakott helyeket; magyarázó beszédeket tartanak, melyeknek az a céljuk, hogy a multtal a «continuitás érzetét» fejleszszék.

A nagy emberek emlékezetének megünneplésében is igen tevékenyek. Megültek pl. a többek között *Diderot* («Comte előfutárja»), *Gambetta* és mások emlékét. Gruber megjegyzi e helyen, hogy a pozitivisták mindig melegen éreztek Gambetta iránt, mert ez nyíltan sorompóba lépett Comteért és elfogadta jelszavát, mely szerint a haladás «csak a rend kifejlődése». Utána Jules Ferry vívta ki leginkább a pozitivisták sympathiáját. Résztvettek továbbá a pozitivisták a *Spinoza*, *Turgot*, *Condorcet* és *Danton* emlékünnepélyén. A legnagyobb buzgalommal azonban *Jeanne d'Arc* megünneplését gyakorolják.

«A nagy emberek historiai cultusa folytán — mondja Laffitte — hovatovább útát tör Comte nagy gondolata, mely őt historiai kalendáriumának fölállításánál vezette. De azért mégis rendíthetlen kitartásra van szükségünk, mivel a positivismus nem villám módjára tör be erőszakosan a világba, hanem inkább egyeseknek lassú szakadatlan munkássága folytán.»

A kül- és belpolitikai, nemkülönben a városi ügy majdnem minden kérdésénél kiadott irataikat, kérvényeiket, tiltakozásaikat lehetetlen felsorolni. A «Société positiviste» mindig megragadta az alkalmat a positivista elvek gyakorlati érvényesítésére. Különös buzgalommal protestáltak a temetőknek Páris közeléből való eltétele ellen, és Robinet e kérdésben ezen sociologiai elvet állítá föl: «Pas de cimetière, pas de cité».

Már 1872-ben megindítottak a positivisták egy havonként kétszer megjelenő folyóiratot (*La Politique positive. Revue occidentale*), ez azonban már 1873-ban megszűnt. 1878. május 1-én alapítá Laffitte a positivista papság hivatalos organumát, a minden két hónapban, vaskos füzetben, körülbelül 140 lapon megjelenő «*La Revue occidentale philosophique, sociale et politique. Organe de positivisme. Ordre et progrès*» című folyóiratot, melynek terve és címe Comte-től ered.

A positivisták e folyóiraton kívül évenként körözvényeket (circulaire) bocsátanak ki, melyekben az év nevezetesebb mozzanatait ismertetik.

A positivismust népszerűen ismertető iratok tömegéből Gruber kiemeli *Sémérie* «Positivistes et Catholiques» (1870.) című művét, melyben Sémérie a positivista renchez nem alkalmazkodó gazdagokat így apostrophálja: «Ha a gonosz gazdag, többszöri nyilvános megrovás daczára nem szűnik meg paczkázni a társadalommal, melynek mindent köszönhet, és azt továbbra is gúnyolja: akkor, bár hajszáját sem

görcsbitjük meg, de nyilvánosan elítéljük őt és a társadalomnak tanácsolni fogjuk, hogy vele szemben semminemű szolgálatot se tegyen. . . . Ekként palotáik falai között megremegtetjük. Ajtóról ajtóra fognak vándorolni, hogy aranyukon egy darab kenyeret kikoldulhassanak, a mit azonban meg fognak tagadni tőlük. Így kényszeríteni fogjuk e nyomorultakat arra, hogy magukat megalázzák és maguk is kézimunkát végezzenek, ha csak nem akarnak millióik sarában kimúlni.»

A francia csoportot szellemi és politikai jelentőségre sok tekintetben talán felülmúlja az *angol csoport*, melynek főbb egyéniségei közé tartozik *Richard Congreve* (szül. 1818.), az egykori anglikán praedicator, ki most mint a *Chapel Street-i* positivista club positivista papja szerepel. Ő meghasonlott londoni mérsékeltbb collegáival, sőt Laffitte-tel is. 1878-ban végleges szakításra került a dolog, sőt francia hasongondolkodású barátai azzal is foglalkoztak, hogy Laffitte-t leköszönésre bírják és helyére Párisba Congreve-t hívják meg.

Az angol iskolának kétségkívül legjelentékenyebb képviselője *Frederic Harrison* (szül. 1831.). Befolyása következtében vett Franciaországban szabadabb irányt az orthodox positivizmus, és kikelt azok ellen, kik Comtenak abszolút csalhatatlanságot tulajdonítanak.

Harrison nagy sikerrel dolgozik mint munkatárs a különböző nagyobb angol folyóiratokban. A «brillantos stylist» a nyilvános életben is jelentékeny tényezőként szerepelt, s több fontos tisztséget ruházott reá a kormány. Az alsóházi tagsági jelöltséget nem fogadta el positivista lelkiismereti aggodalmak miatt, mert Comte társadalmi rendszere értelmében a theoretikus és practikus hatalomnak egy személyben egyesítése meg nem engedhető. 1881-ben Laffitte reábizta az újonnan alakított positivista club vezetését *Newton-Hall*-ban, a *Royal Society* régi épületében, melynek a positi-

vista cultusra való fölavatására Laffitte Londonba ment és egyidejűleg kinevezte Harrisont az angol positivizmus szellemi fejének és a positivista comité elnökének, mely tisztségeket mai napig viseli.

A szellem és kedély fényes adományaival megáldott *George Eliot*, vagy valódi néven *Miss Evans*, hírneves angol regényíró, a vallásos positivizmusnak typusa. Rendkívül jámbor érzülete daczára vallásában csakhamar hajótörést szenvedett és a hitbéli hajótörést -- mondja Gruber -- csakhamar követte az erkölcsi is, és ettől kezdve, mint kormányrúd-jától és vitorlájától megfosztott gálya hányattatott az élet tengerén. Comte emberiség-vallásában és altruistikus erkölcstanában vélte megtalálhatni a kereszténységnél magasztosabb álláspontot és e meggyőződését igyekezett előadásának egész művészetével és nyelvezetének minden bájával olvasóiba is beoltani. Mély érzülete azonban -- mondja Gr. -- folytonos ellenmondásban volt értelmének sophismáival; ebből érthető -- folytatja tovább Gr. -- hogy bár az életet positivista optimismusában vagy meliorismusában csak derült világitásban akarta bemutatni, mégis mély levertség nyilatkozik minden iratában, és belső meghasonlását nem képes -- bármennyire erőlködik is -- palástolni. «Midőn pedig töprengésében vigaszra szorult, ezt nem Comte irataiban, hanem *Kempis Tamás* «Krisztus követése»-ben és a katolikus egyházak szentélyeiben kereste, melyekben -- annak daczára, hogy eredetileg az angol egyház híve volt -- gyakorta töltötte el az enyhület óráit.» Annyi bizonyos, hogy az «imitatio Christi»-ről elragadtatással ír «*Adam Bede*» cz. művében, és «a néhány pennyért megszerezhető» e kis munkát csodálatos hatásúnak mondja a kedély ziláltságára és összehasonlítja az új és drága prédikációs könyvekkel, melyek a szívet üresen hagyják.

Mary-Ann Evans Warwickshire-ben 1819-ben született; szerény viszonyok között élő családja az angol állam-egyház hű tagja volt. Ő is gyermekkorában igen vallásos volt, de nagyon érzékeny természettel bírt az impressiók iránt. 21 éves korában azon szándékkal lépett a szabadgondolkozású *Bray* gyárosnak családja körébe, hogy Bray-t a vallásosságra visszavezeti. Néhány nap alatt, *Mr. Hennel* művének (*Inquiry concerning the Origine of Christianity*, 1838.) olvasása folytán, teljesen megváltoztatta nézeteit és ettől fogva előtte a költészet és vallás egy fogalom vala. Egyik barátnöje kedvéért lefordítá *Strauss* «*Jézus élete*» című művét, de ennek szellemi iránya nem felelt meg lelkületének. Ideálját Comte emberiség-vallásában találta föl, miután előbb futólag megismerkedett *Feuerbach*-hal, kinek «*Wesen des Christenthums*» című művét angolra fordította. 1850-től kezdve a vallásos positivizmusért rajongott.

Publicistikai pályafutását 1851-ben kezdte meg, mint a «*Westminster Review*» munkatársa, és Londonban telepedett le, hol a legjelentékenyebb írókkal — Herbert Spencerrel is — megismerkedett. 1853-ban szoros viszonyba lépett *Lewes*-szal, ki, annak daczára, hogy gyógyíthatatlan betegségben szenvedő, törvényes neje még élt, nyilvánosan élettársul fogadta. Lewes kíséretében Németországban tett gyakori utazásai folytán annyira beleélte magát a németiségbe és a német nyelvbe, hogy Angliában szemére veték, miszerint inkább németül, mint angolul gondolkodik.

1857-től kezdve mint regényírónének hírneve egyre gyarapodott. Midőn «*Adam Bede*» című könyve megjelent, a «*Times*» azt írta, hogy «elsőrangú csillag jelent meg az angol irodalom egén». Különösen dicsérik rendkívüli pszichológiai észlelőtehetségét. Lewes halála után (1878.) eleinte vigasztalhatatlan volt, de már 1880-ban arról értesült az elbámult világ, hogy egy bankház főnökével, a nála sokkal

fiatalabb *Mr. Cross*-al jegyet váltott. Férjével még egyszer Olaszországba utazott. Különösen szerette olvasgatni Dante-t, Aeschylus-t, Kempis Tamást és a bibliát; meghalt férjhezmenetelének évében, 1880. decz. 19-én. Laffitte a szellemes író halálakor kijelenté, hogy a positivismusknak poetikai és subjectiv oldalát ez író a leghívebben képviselte.

Eliot nézeteit illetőleg jellemző azon, munkálataiban előszeretettel kifejtett gondolata, hogy a philosophia vigasztalásai többet érnek a vallás vigaszainál. Eliot erkölcstana és vallása egészen fölolvad Comte altruismusában. Az erkölcsi ideál nála az, hogy minden egyes szív az emberiség szívével együtt lüktessen, minden egoismustól ment legyen és minden. az embert illető dologokban eleven, éltető érzéssel részt vegyen. *Szemei előtt minden véték megbocsátható gyöngeség; az egyedüli bűn: a szeretet hiánya.* Ő meliorista és az a meggyőződése, hogy az emberiség még erkölcsi tekintetben is haladásban van.

James Cotter Morison (1831—1888.) szintén jelentékeny angol positivista. Ifjúságában néhány hétig gyakorolta magát egy cistercita-kolostorban a szerzetesélet minden gyakorlatában, csak azért, hogy practice teljesen megismerkedhessék a keresztény askesissel. A szerzeteséletet nagyra tartotta és maga is írt szent Bernhard életéről.

Morison ragaszkodását a positivismushoz mutatja végrendelete, mely szerint a *newton-hall*-i positivista clubnak 500 font sterlinget hagyott.

Dr. Buday József.

I R O D A L O M.

Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie, von Alexander Giesswein. Freiburg in Breisgau, Herder'sche Verlagshandlung, 1892.

Szerző a nyelvtörténeti és nyelvbölcészeti kutatások terén figyelemreméltó munkásságot fejt ki már évek óta, de eddig neve alig vált ismertté szélesebb körben, holott szerző magyar ember s győri püspöki titkár. Jelen műve is már két év előtt magyar nyelven kiadott: «Az összehasonlító nyelvészet főproblemái» című munkájának sok részben bővített és módosított német kiadása, azzal a feladattal, hogy a monistikus világnézet tarthatatlanságát kimutassa s a keresztény álláspont helyességét a nyelvtudomány szempontjából is beigazolja.

Ehhez képest tárgyalja a nyelvtudomány világitásában az emberi nem közös leszármazásának s a nyelv eredetének kérdését, összefüggésben az ember ősállapotával. A nyelvtudományban látja szerző az anyagi és szellemi világ gyűjtőlencséjét, a meny-nyiben az, az emberi tudás két nagy körének, t. i. a történeti és természettudományi tanulmányoknak határvonalán állva, hivatva van az anthropologia, philosophia, theologia, psychologia, physiologia és ethnographia tudomány-köreit egymással közelebbi érintkezésbe hozni.

Az indo-german, semita és finn-ugor nyelvek lingvistikai összevetéséből szerző azt következteti, hogy a nyelvtudományi palaeontológiának épp oly kevésbé sikerült, mint a geologiainak, az ember és a majom közötti hiányzó középlényt feltalálnia; ellenkezőleg — úgymond — éppen a nyelvtudomány az, mely, midőn az emberi nyelv organismusába bepillantunk enged,